

УДК 340.11:165

Т. І. Дудаш

ПРАВОРОЗУМІННЯ ЯК ПРОЯВ ОЦІНЮВАЛЬНОГО ПІЗНАННЯ: ГЕРМЕНЕВТИЧНИЙ ПІДХІД

З точки зору герменевтики праворозуміння є процесом та результатом оцінчного пізнання, оскільки процес праворозуміння опосередковує герменевтичний механізм, що привносить у цей процес позаправові фактори. Істина з точки зору герменевтики є процесом, оскільки вона залежить від того, який смисл правоявищ інтерпретується суб'єктом.

У герменевтичній ситуації праворозуміння присутні такі герменевтичні суб'єкти, як суб'єкт праворозуміння та автор тексту (якщо такий автор існував чи існує). А відтак сам процес та результат праворозуміння отримують свою специфіку з огляду на 1) об'єкт такого розуміння та 2) взаємодію горизонтів розуміння суб'єкта розуміння (інтерпретаційного суб'єкта) й автора.

Об'єктом праворозуміння є те явище, яке відображається поняттям права. Відображення (або конструювання) такого явища в свідомості у формі поняття відбувається через посередництво мови, а отже — через правоназву. Проте правоназва не існує у мові й мовленні суб'єктів сама по собі, вона завжди так чи інакше «занурена» в текст. Відтак, не лише саме право є текстом (у викладеному вище сенсі), який підлягає розумінню, але й занурена в текст правоназва дає можливість зрозуміти право як текст. Таким чином, відповідь на питання про те, яке ж явище відображається поняттям права, можливо отримати з аналізу того тексту, в якому вжито певну правоназву. Отож, у даному контексті зрозуміти автора означає зрозуміти, яке явище він відобразив терміно-поняттям права.

Онтична сутність розуміння як мисленнєвого феномена характеризується у герменевтиці неоднозначно. Відтворимо основні позиції.

1. Розуміння — це «вживання у світ автора» (Ф. Шлейєрмахер, В. Дільтей, Е. Бетті [1, 43–44], Е. Гірш, Б. Соколов), при якому:

– текст відображається в свідомості суб'єкта розуміння (інтерпретатора), опосередковуючи відношення між ним та автором;

– авторське розуміння тексту виступає засобом та метою розуміння інтерпретатора;

– критерієм «правильності» розуміння тексту є те, як його розумів (розуміє) сам автор;

– роль інтерпретатора в процесі розуміння у даному випадку є другорядною порівняно з роллю автора, з огляду на залежність розуміння суб'єкта інтерпретації від розуміння автора.

2. Розуміння — це «проникнення у текст сам по собі» (П. Рікер, Р. Барт [2], К. Гірц, Г. Верклер), при якому:

– текст відображається в свідомості інтерпретатора в результаті взаємодії двох суб'єктів — автора та самого інтерпретатора через посередництво мови

(чи мовлення), оскільки сам факт користування автором та інтерпретатором однією мовою є *мінімальним рівнем їх взаємодії в процесі розуміння*;

– авторське розуміння тексту не виступає *ні засобом, ні метою* розуміння інтерпретатора;

– *критерієм «правильності» розуміння тексту є те, як його розуміє сам інтерпретатор, тобто текст «відривається», звільняється від авторського смислу*;

– роль інтерпретатора в процесі розуміння є основною порівняно з роллю автора, оскільки існує *незалежність розуміння суб'єкта інтерпретації від розуміння автора*.

3. Розуміння інтерпретатором автора є «кращим», ніж останній розумів сам себе (М. Гайдеггер, Г.-Г. Гадамер, В. Кузнецов, Т. Маунц), при якому:

– об'єкт розуміння (текст) відображається в свідомості суб'єкта розуміння (інтерпретатора) *в результаті взаємодії двох суб'єктів — автора та самого інтерпретатора, він (текст) наче би опосередковув* відношення між ними (двома суб'єктами), проте наче би «відривається» від автора;

– авторське розуміння тексту виступає *лише засобом, але не метою* розуміння інтерпретатора;

– *метою ж розуміння є власне розуміння тексту самим інтерпретатором*;

– *критерієм «правильності» розуміння тексту є те, як його розуміє інтерпретатор*;

– роль інтерпретатора в процесі розуміння є основною порівняно з роллю автора, зокрема тому, що *стирається залежність суб'єкта розуміння від розуміння автора*.

Виокремлення наведених різновидів онтичної сутності процесу розуміння є досить умовним. Зокрема, у герменевтиці буття відбувається виключно «проникненням у текст сам по собі», в результаті якого можна, зокрема, і «зрозуміти автора краще, ніж він сам розумів себе». Постановка ж питання про якийсь інший варіант онтичної сутності процесу розуміння в онтологічній герменевтиці, окрім «проникнення у текст сам по собі», є некоректною. Проте герменевти буття вважають, що саме у результаті проникнення в текст сам по собі якраз і можна досягти розуміння, «кращого» від авторського.

У вітчизняній загальній теорії тлумачення, яка ґрунтується переважно на герменевтиці свідомості, поки що залишається поширеним уявлення про те, що завдання тлумачення закону полягає у виявленні законодавчої волі на момент його прийняття [3, 4; 4, 5]. Проте останнім часом декларується необхідність пристосування інтерпретації до конкретних умов, обставин (офіційні різновиди якої пропонується навіть називати «адаптаційною», «пристосувальною» [5]). Останній підхід, як відомо, переважає у західній літературі і, до речі, яскраво реалізовується у практиці Європейського суду з прав людини [6].

Поняття розуміння у нашому дослідженні позначає *спіралеподібний процес*, який складається з таких основних ланок, «щабелів»: а) передрозуміння — передструктура розуміння, інтерпретаційна гіпотеза; б) інтерпретація (пояснення інтерпретаційної гіпотези, за П. Рікером) і в) власне розуміння (як результат). *Розуміння як результат породжує смисл*. Зокрема, як зазначав Г. Туль-

чинський, «розуміння є процесом і результатом осягнення необмеженого універсума такою обмеженою системою, як людський розум. І саме ця обмеженість, визначеність і породжує смисл» [7, 45]. Причому розуміння як результат стає, своєю чергою, передрозумінням для досягнення нового, якісно вищого рівня розуміння.

Специфіка передрозуміння того явища, яке відображається поняттям права, полягає у тому, що — з огляду на мову як мінімальну межу передрозуміння — суб'єкт розуміння в силу дії певних суб'єктивних детермінант зв'язаний саме тією правоназвою, яку закріплено в його рідній мові, а отже, й певною предметною віднесеністю правоназви. *Тому мінімальною межею передрозуміння того явища, яке відображається поняттям права і зафіксоване у відповідній мові є предметна віднесеність його правоназви.*

Наприклад, мінімальну межу передрозуміння слов'яномовного суб'єкта розуміння неодмінно становитиме попереднє розуміння того явища, яке відображається поняттям права як такого, що спрямовує поведінку у бік справедливості. Це пов'язано з тим, що слова, спільнокореневі зі словом «право» («правильний», «правдивий», «праведний», «справедливий», «правіж» тощо), неодмінно будуть визначальними для передрозуміння таким суб'єктом того явища, яке відображається поняттям права вже в силу того, що сам він є мовцем.

Відтак, саме *предметна віднесеність правоназви є визначальним фактором формування й інтерпретаційної гіпотези*, яка підлягатиме перевірці в процесі інтерпретації. Таким чином, інтерпретаційний суб'єкт є певним чином зв'язаним саме предметною віднесеністю правоназви, закріпленою у «його» мові, і неминуче від неї «відштовхується» при інтерпретації того явища, яке відображається поняттям права.

Чи може індивідуальний соціальний досвід суб'єкта розуміння внести певну корекцію у його передрозуміння того явища, яке відображається поняттям права, і як це проявиться в його інтерпретаційній гіпотезі? Як видається, вплив такого досвіду є *визначальним* з огляду на *складність об'єкта праворозуміння*. Саме складність (системність, багатогранність, багаторівневність, різноаспектність), оціночність такого об'єкта, мабуть, і спричиняє ту ситуацію, що на стадії передрозуміння він часто береться «на віру». Зокрема, внаслідок складності поняття, що позначається правоназвою в слов'янських мовах, присутності у ньому елемента оцінності під нього нерідко «підводяться» ті явища, які видаються суб'єкту такими, що спрямовують певну діяльність саме у бік справедливості. У цьому випадку формування інтерпретаційної гіпотези відбувається як з урахуванням предметної віднесеності правоназви у цих мовах, так і з «підведенням» праворозуміння під індивідуальний соціальний досвід суб'єкта (горизонт розуміння). Більше того: неврахування предметної віднесеності правоназви (в силу її зв'язаності спільним коренем з іншими словами даних мов) на стадії передрозуміння навряд чи є можливим. Адже інтерпретаційний суб'єкт із необхідністю повинен досягти певного балансу між своїм соціальним досвідом та мовним значенням правоназви. Лише тоді його передрозуміння того явища, яке відображається поняттям права, буде завершеним. Якщо ж роль

такого досвіду є мінімальною, то це дає можливість суб'єкту праворозуміння сформувати таке передрозуміння поняття права, яке відповідає предметній віднесеності правоназви (оскільки саме мова встановлює мінімальну межу розуміння). (На стадії ж інтерпретації роль досвіду суб'єкта розуміння у формуванні розуміння того явища, яке відображається поняттям права, зростає ще більше, оскільки таке розуміння досягається вже шляхом *взаємодії* індивідуальних соціальних досвідів (горизонтів розуміння) інтерпретуючого суб'єкта та автора тексту).

Отож, *передрозуміння того явища, яке відображається поняттям права*, — це процес побудови суб'єктом розуміння інтерпретаційної гіпотези щодо певного соціального явища (потенційного об'єкта інтерпретації), обмежений предметною віднесеністю правоназви та індивідуальним соціальним досвідом цього суб'єкта.

На другій стадії «розуміючої» мисленнєвої діяльності — інтерпретації того явища, яке відображається поняттям права, відбувається перевірка інтерпретаційної гіпотези шляхом опосередкованої текстом взаємодії досвіду автора та досвіду інтерпретаційного суб'єкта. До детермінант такої інтерпретації належать:

– *об'єктивні фактори*, а саме: закономірності об'єкта інтерпретації, вираженого в тексті, герменевтична властивість тексту бути потенційним носієм різних смислів, соціо-культурний контекст;

– *суб'єктивні фактори*, а саме (висловлюючись максимально широко): *духовно-соціальний досвід* суб'єкта розуміння, а також його певні біологічні (психофізіологічні) особливості;

– *інтерсуб'єктивні фактори* — насамперед *духовно-соціальний досвід* автора, втілений у тексті.

Мінімальною межею інтерпретації є передрозуміння, оскільки визначальною для перебігу, ходу інтерпретації є власне інтерпретаційна гіпотеза. Максимальну ж межу інтерпретації становить взаємодія індивідуалізованого соціального досвіду автора та такого ж досвіду інтерпретаційного суб'єкта — взаємодія, яка зводить інтерпретацію до «спільного знаменника». Як зазначає А. Гіжа, «розуміння завжди слідує за індивідуальним досвідом, поза своїм власним досвідом чужа індивідуальна мова не дасть нічого» [8, 157].

Метою інтерпретації того явища, яке відображається поняттям права, в ідеалі повинно бути, зокрема, адекватне відображення закономірностей цього явища. А тому інтерпретаційний суб'єкт та автор виявляються ніби зв'язаними такими закономірностями.

Відповідь на питання про те, яке явище відображається поняттям права (котра формується в результаті інтерпретації), може мати декілька різновидів залежно від того, чи було конституційовано інтерпретаційним суб'єктом певне праворозуміння саме в результаті взаємодії його індивідуального соціального досвіду з таким досвідом автора через посередництво тексту. Тут можливі такі варіанти:

1. Якщо досвід інтерпретаційного суб'єкта домінує над авторським досві-

дом і не суперечить останньому (внаслідок чого те явище, яке відображається поняттям права, проінтерпретується з урахуванням позиції автора), то цей суб'єкт досягає саме такого праворозуміння, яке підтверджує його інтерпретаційну гіпотезу. Оскільки ж така гіпотеза була сформована з урахуванням предметної віднесеності правоназви, то у цьому випадку праворозуміння відповідатиме саме такій предметній віднесеності та «вписуватиметься» у духовно-соціальний досвід інтерпретаційного суб'єкта. Результатом тут буде розуміння смислу правоявища через посередництво *смысловідшукування*.

2. Якщо ж, навпаки, досвід автора домінує над досвідом суб'єкта розуміння і не суперечить йому (внаслідок чого те явище, яке відображається поняттям права, проінтерпретовано з урахуванням позиції автора), то інтерпретаційна гіпотеза знаходить своє підтвердження і автор, так би мовити, проливає додаткове світло саме на таке праворозуміння, яке визначалося горизонтом розуміння інтерпретаційного суб'єкта з урахуванням предметної віднесеності правоназви. Результатом буде розуміння смислу правоявища знову ж через механізм *смысловідшукування*.

3. Якщо індивідуальний соціальний досвід суб'єкта розуміння домінує над таким досвідом автора і суперечить йому (внаслідок чого те явище, яке відображається поняттям права, проінтерпретовано без врахування позиції автора), то інтерпретаційний суб'єкт сформував своє праворозуміння лише на основі свого ж передрозуміння. Результатом є розуміння смислу правоявища за допомогою *смыслотворення*.

4. Якщо досвід автора домінує над досвідом суб'єкта розуміння і суперечить йому (внаслідок чого те явище, яке відображається поняттям права, проінтерпретовано саме так, як його розумів автор), то інтерпретаційний суб'єкт засвоїв праворозуміння автора, ні підтвердивши, ні спростувавши свою інтерпретаційну гіпотезу. Результатом є розуміння смислу правоявища через посередництво *смысловідшукування*.

5. Якщо досвід автора та досвід суб'єкта розуміння є подібними і не суперечать одне одному, то праворозуміння, закріплене в інтерпретаційній гіпотезі суб'єкта розуміння, знаходить у цього суб'єкта своє підтвердження під час перевірки ним інтерпретаційної гіпотези. У цьому випадку у праворозумінні присутні і *смысловідшукування* (на стадії передрозуміння), і *смыслотворення* (на стадії інтерпретації).

6. Нарешті, якщо досвід автора та досвід суб'єкта розуміння є відмінними (внаслідок чого вони суперечать одне одному), то інтерпретаційний суб'єкт не зрозумів автора і залишився лише на стадії передрозуміння того явища, яке відображається поняттям права; а його інтерпретаційна гіпотеза не знайшла ні підтвердження, ні спростування.

Спируючись на щойно викладене, можна сформулювати такий висновок: *інтерпретація того явища, яке відображається поняттям права*, — це процес перевірки інтерпретаційної гіпотези, супроводжуваний опосередкованою текстом взаємодією горизонтів розуміння автора та інтерпретаційного суб'єкта, результатами якої (взаємодії) можуть бути: 1) досягнення праворозуміння через

посередництво смислотворення; 2) досягнення нового праворозуміння; 3) за-
своєння позиції автора стосовно того, яке явище відображається поняттям
права, за допомогою смисловідшукування; 4) досягнення праворозуміння зав-
дяки поєднанню смисловідшукування і смислотворення.

З вищенаведеного постає питання: чи фіксує праворозуміння, досягнуте інтер-
претаційним суб'єктом, закономірності того явища, яке відображається понят-
тям права?

Відповісти на це питання можна таким чином:

– якщо в результаті такої взаємодії інтерпретаційний суб'єкт зрозумів ав-
тора, а автор, у свою чергу, осягнув закономірності того явища, яке відобра-
жається поняттям права у тексті, то розуміння об'єкта відобразатиме законо-
мірності останнього;

– якщо ж у результаті такої взаємодії суб'єкт зрозумів автора, проте сам
автор не відобразив у тексті закономірності об'єкта (очевидно, не пізнавши їх),
то й праворозуміння суб'єкта розуміння не виявлятиме закономірностей того
явища, яке відображається поняттям права.

Якими ж засобами можна забезпечити адекватне праворозуміння, коли на
усіх стадіях процесу розуміння має місце вплив суб'єктивних факторів і на
передрозуміння суб'єкта, і на результат його праворозуміння, досягнутого шля-
хом опосередкованої текстом взаємодії з автором? Як видається, основним з
таких засобів є *поглиблення праворозуміння*. Отже, про відповідність праворо-
зуміння закономірностям певного соціального явища, яке відображається по-
няттям права, може йти мова тоді й тільки тоді, коли «нове» (поглиблене)
праворозуміння підтверджує — хоча б у «знятому» вигляді — те праворозумі-
ння, яким перед тим володів інтерпретуючий суб'єкт.

Діалогічність пізнання через посередництво розуміння дозволяє підійти до
встановлення принаймні конкретної істини інтерпретації у відповіді на пи-
тання про те, яке ж явище відображається поняттям права. Отож, з огляду на
те, що причини неминучого плюралізму праворозуміння об'єктивно вкорінені
у соціумі та у складності самого явища, яке відображається поняттям права,
відповідь на основне питання праворозуміння ніколи не буде однозначною [9, 8].
Перевірка такої відповіді на істинність можлива лише з визнанням існування
істини інтерпретації, з розумінням істини як процесу.

Висновки

1. Підставно виокремлювати (з деякими термінологічними умовностями)
такі герменевтичні концепції в їх зв'язку з тими явищами, які відображають-
ся поняттям права:

– герменевтика загальноправова (в якій герменевтичні положення слугу-
ють інструментом пошуку відповіді на питання про те, яке ж явище відобра-
жається поняттям права, і саме це поняття конституюється в герменевтично-
му акті розуміння);

– герменевтика нормативно-юридична (у разі, якщо герменевтика ототож-
нюється з теорією тлумачення нормативного юридичного акта — насамперед
закону);

– герменевтика індивідуально-юридична (якщо герменевтика спрямована на розуміння права, конституйованого у ситуації застосування (реалізації) закону).

2. Для дослідження питання про праворозуміння найбільш прийнятним видається застосування положень онтологічної герменевтики (герменевтики буття). Відповісти на питання, чому саме таке, а не інше явище відображене поняттям права, згідно з означеною герменевтичною концепцією, можна відповісти «занурившись у текст сам по собі», оскільки у цьому випадку можливо: а) спробувати з'ясувати, яке явище автор відображав поняттям права, б) урахувати соціокультурні, інтрамовні та інші фактори (детермінанти праворозуміння на різних його стадіях), які впливають на праворозуміння як автора, так і, власне, суб'єкта розуміння та в) привнести свій індивідуалізований соціальний досвід у процес праворозуміння та смисл (тобто у значимість, цінність правоявища) як результат цього праворозуміння (яке стало наслідком смисловідшукування чи то смисловорення).

3. Є підстави розглядати праворозуміння як *спіралеподібний процес*, який складається з таких основних ланок: а) передправорозуміння (передструктура розуміння, інтерпретаційна гіпотеза — у термінах герменевтів); б) правоінтерпретація (пояснення інтерпретаційної гіпотези) і в) власне праворозуміння (як результат такої інтерпретації). Причому розуміння як результат стає передрозумінням для досягнення нового, якісно вищого, рівня розуміння, що приводить до поглиблення останнього.

4. Результат процесу праворозуміння досягається такими механізмами: а) смисловідшукування правоявища та б) смислотворення правоявища або в) їх поєднанням на різних стадіях процесу праворозуміння. Так чи інакше смисл правоявища відображає його соціальну сутність.

5. Відображення соціальної сутності правоявища виявляє пізнані закономірності процесу праворозуміння. Встановлення ж таких закономірностей дозволяє з'ясувати не випадковість або ж, навпаки, випадковість відображення того чи іншого явища саме терміно-поняттям права (а не якимось іншим).

6. *Закономірність праворозуміння* — це об'єктивний, необхідний, суттєвий, для певних умов сталий зв'язок (залежність) між процесом і результатом розуміння правоявища, з одного боку, та сутністю того соціального явища, котре відображається зазначеним терміно-поняттям, — з іншого. Такі закономірності можуть бути або формальними, або змістовними, або ж функціональними.

6а. *Формальною закономірністю праворозуміння* є певна залежність праворозуміння від мови, а саме — від закріпленої у мові правоназви.

6б. *Змістовною закономірністю праворозуміння* є залежність останнього від взаємодії соціального досвіду автора використання (запровадження) терміно-поняття «право» і досвіду герменевтичного суб'єкта (реципієнта, інтерпретатора) цього терміно-поняття через посередництво відповідного тексту.

6в. *Функціональною закономірністю праворозуміння* є взаємоперехідність та взаємозалежність між передрозумінням та розумінням правоявища, яка обумовлює (формує) спіралеподібність процесу праворозуміння.

Література і примітки

1. Кузнецов В. Гермeneвтика и ее путь от научного до философского направления // Гермeneвтика в России: Сб. науч. тр. — Воронеж, 2002. — Вып. 1.
2. «Інтерпретувати текст, — пише Р. Барт, — зовсім не означає поділяти його певним конкретним змістом, а, навпаки, зрозуміти його як втілення множинності. Текст... являє собою галактику означуваних ... у нього можна вступити через множинність входів, жоден з яких не можна визнати основним» (Цит. за: Ищенко Е. П. Новая парадигма интерпретации в дискурсивном поле современной философии // Вестник МГУ. Сер. 7. Философия. — 2004. — № 6. — С. 65).
3. Скакуп О. Ф. Метод інтерпретації правової теорії і правової форми: схожість і відмінність // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Сер. Юридические науки. — 2005. — Т. 18, № 3.
4. Хабибулина П. И. Толкование права: новые подходы к методологии исследования: Монография. — СПб: С.-Петербург. ун-т МВД России, 2001.
5. Рабінович П. М., Савчук П. І. Офіційно-нормативне тлумачення законодавства як інструмент адаптації правового регулювання до соціальних змін // Вісник Академії правових наук України. — 2002. — №1.
6. Де Сальвиа М. Прецеденты Европейского суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящиеся к Европейской концепции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 г. — СПб.: Юрид. центр Пресс, 2004. — 1072 с.
7. Тульчинский Г. Л. Слово и тело постмодернизма // Вопросы философии. — 1999. — № 10.
8. Гига А. В. Интерпретация и смысл (Структура понимания гуманитарного текста): Монография. — Х.: Коллегиум, 2005.
9. Стислу характеристику неусуцупавості та нездоланності дії таких причин див.: Рабінович П. М. Праворозуміння як фундамент юридичної науки і практики // Юридичний вісник України. — 2006. — № 44.

УДК 340.122

*И. В. Шамша***ОТНОШЕНИЕ «БЫТИЕ — ИНОЕ БЫТИЯ» КАК МЕТОДОЛОГИЧЕСКОЕ ОСНОВАНИЕ СОВРЕМЕННОГО ФИЛОСОФСКО-ПРАВОВОГО ДИСКУРСА**

Наиболее важным и существенным при определении понятия «ценность» является вопрос сохранения всеобщего масштаба, с которым ценность должна соотноситься. На первый взгляд может показаться, что ценностных систем очень много — у каждого человека свои ценности. Субъектная составляющая ценности является определяющей для нее и для аксиологического исследования в целом. Однако, абсолютизируя эту составляющую ценности, исследователь попадает в круг неразрешимых проблем. Поскольку на земном шаре проживает шесть миллиардов людей, изучить сколько-нибудь внимательно все ценностные системы не представляется возможным. Кроме того, исследователь, преувеличивающий субъективную составляющую ценности, тем самым совершенно исключает возможность различения истинно гуманистических и античеловеческих ценностей, адекватных и неадекватных, истинных и ложных. Однако неприемлемой, на наш взгляд, является и противоположная крайность. Исследователь, преувеличивший объективный аспект ценности, формирует возможность для разделения людей на «правильных» и «неправильных», «насто-